

Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya

Cent anys després de la mort de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)

Isabel Vilafranca
Conrad Vilanou (eds.)

ÍNDIX

PÒRTIC

<i>Montserrat Payà i Sánchez</i>	9
--	---

PRESENTACIÓ

<i>Isabel Vilafranca Manguán, Conrad Vilanou Torrano</i>	II
--	----

Qui ha de ser el llevat i quin és el regne? Un apunt metodològic a propòsit
de Francisco Giner de los Ríos i Josep Pijoan

<i>Josep Monserrat Molas</i>	19
------------------------------------	----

Vidas y silencios en Francisco Giner de los Ríos y Antonio Machado.

La filia poética de la pedagogía

<i>Daniel Izquierdo Clavero</i>	31
---------------------------------------	----

Inglaterra en la Institución Libre de Enseñanza

<i>Juan Manuel Fernández-Soria</i>	57
--	----

Paisatge i pedagogia: Francisco Giner de los Ríos vist per Gaziel

<i>Jordi Garcia Farrero, Óscar Jiménez Abadías</i>	75
--	----

Actualidad del pensamiento de Giner: el clima moral y la educación en valores

<i>Miquel Martínez Martín, Ana Marín Blanco</i>	89
---	----

Giner y la renovación pedagógica en Cataluña. Entre la tradición liberal
y la historia conceptual

<i>Joan Soler Mata, Conrad Vilanou Torrano</i>	101
--	-----

El deixant institucionista a Catalunya: Isabel Vilà Pujol (1843-1896)
i Maria dels Àngels Ferrer Sensat (1904-1992), dues figures notables
de la pedagogia catalana

<i>Carles Bastons i Vivanco</i>	127
---------------------------------------	-----

Las ediciones de la <i>Pedagogía universitaria</i> (1905) de Giner: la colección «Manuales Soler», una iniciativa editorial barcelonesa <i>Raquel Cercós Raichs, Xavier Laudo Castillo, Conrad Vilanou Torrano</i>	151
María de Maeztu, una mujer institucionista <i>Isabel Vilafranca Manguán, Antonieta Carreño Aguilar</i>	191
Hermenegildo Giner de los Ríos: l'empremta institucionista d'un pedagog i polític a Barcelona <i>Raquel de la Arada</i>	209
L'estètica de Francisco Giner de los Ríos <i>Ignasi Roviró Alemany</i>	229
Del marquès de Lozoya a Josep Maria Junoy: una resposta estètica al krausisme <i>Conrad Vilanou Torrano</i>	249

PÒRTIC

En nom del Departament de Teoria i Història de l'Educació (Facultat d'Educació, Universitat de Barcelona) i en nom propi, vull agrair al Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS) la invitació per inaugurar aquesta jornada seminari i també la seva organització. És una nova oportunitat per aprendre de la història i dels ponents que avui ens presentaran el resultat del seu treball.

En una de les cartes que Francisco Giner de los Ríos escrigué a Miguel de Unamuno, expressava: «Hay que trabajar como si todo hubiese de lograrse». Al mateix temps, en una altra epístola dirigida llavors a José Castillejo —qui, entre altres coses, fou alumne i, més endavant, professor de la Institución Libre de Enseñanza (ILE)—, indicava: «Hay que esperar bien poco y trabajar como si esperaríamos mucho». Crec que aquest pensament de Giner l'hem de fer nostre, i encara més en els temps que estem vivint. Per tant, hem de treballar com si ho haguéssim d'assolir tot, però sense esperar gaire.

José Manuel Esteve recuperava, en un article seu del 1993 (*Cuadernos de Pedagogía*, núm. 266) sobre el sentit de ser professor, la necrològica d'Unamuno a Giner de los Ríos publicada en el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*: «Era tan hombre y tan maestro, y tan poco profesor —el que profesa algo—, que su pensamiento estaba en continua y constante marcha, mejor aún, conocimiento... y es que no escribía lo ya pensado, sino que pensaba escribiendo, como pensaba hablando, pensaba viviendo, que era su vida pensar y sentir y hacer pensar y sentir». Per al professor Esteve, com a col·lega i com a persona molt estimada per aquest Departament, no hi havia millor definició de magisteri que aquesta: «pensar y sentir y hacer pensar y sentir».

Això passarà avui en aquesta jornada seminari. I és per això també que el Departament de Teoria i Història de l'Educació se sent tan cofoi d'acollir-la: pensarem i sentirem i ens faran pensar i sentir tots els ponents i les persones assistents a aquest acte amb les seves intervencions, tot revitalitzant així la contribució de Francisco Giner de los Ríos a la història de l'educació i a la pedagogia del segle XXI.

MONTSERRAT PAYÀ I SÁNCHEZ

Departament de Teoria i Història de l'Educació
Universitat de Barcelona

PRESENTACIÓ

ISABEL VILAFRANCA MANGUÁN

CONRAD VILANOU TORRANO

Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS)

Universitat de Barcelona

El dijous 3 de desembre de 2015 va tenir lloc a la sala seminari Alexandre Sanvisens, del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona (Campus Mundet), la jornada seminari «Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya. Cent anys després de la mort de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)». Es tractava d'una iniciativa del Grup de Recerca en Pensament Pedagògic i Social (GREPPS), grup consolidat per la Generalitat de Catalunya, organitzada amb el suport de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona, de la Societat Catalana de Filosofia (filial de l'Institut d'Estudis Catalans) i del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Va assistir a tota la jornada el professor Josep Monserrat, degà de la Facultat de Filosofia, que va presentar i cloure els actes des d'un punt de vista intel·lectual. L'obertura institucional va ser a càrrec de la professora Mari Cruz Molina, en representació del Deganat de la Facultat d'Educació, i de la professora Montserrat Payà, directora del Departament de Teoria i Història de l'Educació, que va dirigir als assistents una salutació que reproduïm en aquest llibre a tall de pòrtic.

L'acte va tenir lloc per tal de commemorar el centenari de la mort de Francisco Giner de los Ríos, nascut el 1839 i cofundador el 1876 de la Institución Libre de Enseñanza (ILE). Giner va morir el 18 de febrer de 1915 i tres dies després Antonio Machado va escriure el seu famós poema *Por una senda clara*. Després de diferents campanyes contra el krausisme, el franquisme va clausurar l'ILE i va intentar esborrar la seva empremta pedagògica, que va deixar petges significatives a Catalunya i, molt especialment, a la Universitat de Barcelona, sobretot a través de dues figures ben emblemàtiques: Joaquim Xirau i Joan Roura-Parella. Ambdós estaven vinculats al Seminari de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia de la Universitat de Barcelona, inaugurat oficialment l'any 1930, per bé que funcionava des de l'any anterior i que va mantenir la seva activitat de manera eficaç durant els anys de la Segona República. No debades, M. B. Cossío va tenir molt a veure en el reconeixe-

ment acadèmic de les activitats del Seminari de Pedagogia, que es va responsabilitzar d'impartir els cursos de la llicenciatura de Pedagogia. I, això, fins al punt que, sense la intervenció de Cossío —als cursos del qual havien assistit Xirau i Roura-Parella—, les activitats oficials del Seminari de Pedagogia no haurien estat possibles.

En la primera intervenció en la jornada del dia 3 de desembre de 2015, el professor Josep Monserrat va recordar els ponts de diàleg entre Catalunya i Madrid, les aproximacions i els allunyaments. Es va referir als diferents punts de partida i, igualment, a la tendència que hom posseeix a l'adjectivació, atès que els adjectius sempre estan connotats en un sentit o en un altre. Qualsevol tipus d'aportació que es produeixi en aquest doble canal entre Madrid i Catalunya no pot obviar, ans al contrari, aquesta tendència a l'adjectivació que determina qualsevol consideració. Amb altres paraules: els adjectius no són gratuïts, ni neutrals, circumstància que sempre s'ha de tenir en compte en qualsevol valoració històrica i intel·lectual. A partir d'aquella intervenció, el professor Monserrat ha elaborat el capítol «Qui ha de ser el llevat i quin és el regne? Un apunt metodològic a propòsit de Francisco Giner de los Ríos i Josep Pijoan», text que constitueix una reflexió, precisa i detallada, sobre les relacions no sempre fàcils entre Catalunya i Espanya.

Per la seva banda, el professor Daniel Izquierdo va llegir un text molt intens (per la forma i el contingut) sobre les relacions entre Giner i Machado. Una obra excel·lent de prosa poètica i d'alt voltatge intel·lectual que, amb la pedagogia com a rerefons, va entusiasmar el públic assistent en posar de manifest la importància de les relacions entre ambdues disciplines, és a dir, entre la pedagogia i la poesia. Així doncs, tenim el goig d'incorporar aquell text ple de sensibilitat i que respon a un títol ben significatiu: «Vida y silencios de Francisco Giner de los Ríos y Antonio Machado. La filia poética de la pedagogía».

El professor Juan Manuel Fernández-Soria, de la Universitat de València, va presentar un estudi sobre la presència d'Anglaterra en l'ILE, tot fixant l'atenció en la influència de les *public schools* britàniques en l'ambient pedagògic institucionista, de les quals va absorbir l'esperit col·legial, tutorial i esportiu, en un clima de confiança i col·laboració mútua. Al seu torn, el professor Jordi García Farrero es va referir a l'amistat que es va establir entre Giner i Gaziël, el qual va participar en algunes excursions al Guadarrama amb el fundador de la Institución. Va descriure l'atmosfera pedagògica que es respirava en aquestes excursions, una estratègia que cal situar en el deixant del nomadisme pedagògic i el culte a la natura, una innovació romàntica importada d'Alemanya per influència d'Alexander von Humboldt que va influir sobre l'ILE. Per això la seva aportació en aquest llibre —escrita a quatre mans amb el professor Óscar

Jiménez Abadías— porta el títol següent: «Paisatge i pedagogia: Francisco Giner de los Ríos vist per Gaziol».

Com és prou sabut, la Institución va ser un motor de canvi pedagògic sense precedents en la història de l'educació de l'Estat espanyol i per això la seva influència també es va sentir a Catalunya, fins al punt que el moviment de renovació pedagògica també deu moltes coses a l'acció institucionista, ja sia directament, ja sia indirectament a través de la Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas (1907). Aquella atmosfera institucionista va deixar, doncs, la seva petja a la Catalunya dels primers compassos del segle passat, tal com es desprèn de dues ponències que emfasitzen aquesta influència en el camp educatiu. Ens referim, en concret, a l'aportació «Giner y la renovación pedagógica en Cataluña. Entre la tradición liberal y la historia conceptual», dels professors Joan Soler Mata, de la Universitat de Vic, i Conrad Vilanou, de la Universitat de Barcelona, que es va publicar inicialment en la revista *Social and Education History* (2013) i que ha estat actualitzada per a aquesta ocasió amb una revisió bibliogràfica important. L'aportació anterior es completa amb «El deixant institucionista a Catalunya: Isabel Vilà Pujol (1843-1896) i Maria dels Àngels Ferrer Sensat (1904-1992), dues figures notables de la pedagogia catalana», del professor Carles Bastons, sempre vinculat a la Universitat de Barcelona, on es va formar i doctorar. Justament Bastons va ser condeixeble de Buenaventura Delgado Criado, que va aprofundir sobre les relacions entre Catalunya i la Institución i, així, l'any 1979 va publicar la monografia *La Institución Libre de Enseñanza de Sabadell*, antecedent del llibre *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya* (2000). El professor Bastons cospa el sentit d'aquests treballs en la seva contribució, que s'endinsa —a través d'aquestes dues mestres— en el paper de la Institución a Catalunya.

Una bona prova de les relacions entre Francisco Giner de los Ríos i Catalunya és el fet que la seva *Pedagogía universitaria* es publicà a Barcelona el 1905 dins de la col·lecció *Manuales Soler*, que reunia bona part dels autors liberals d'aquell moment. És clar que l'aparició d'aquesta pedagogia universitària —avui traduïda al català, amb un estudi previ del professor Buenaventura Delgado— s'ha d'encabir en el context del moviment d'extensió universitària, que també va gaudir d'un bon èxit a Catalunya, sempre oberta a la cultura popular. Aquest conjunt de factors i circumstàncies és analitzat pels professors Raquel Cercós Raichs, de la Universitat de Barcelona, Xavier Laudo Castillo, de la Universitat de València, i Conrad Vilanou, de la Universitat de Barcelona, en el treball «Las ediciones de la *Pedagogía universitaria* (1905) de Giner: la colección “Manuales Soler”, una iniciativa editorial barcelonesa». Es pot afegir que es tracta d'un treball aparegut en un primer moment en la revista *Historia*

de la Educación (2015, vol. 34), que edita la Universidad de Salamanca. En aquell volum es volia contribuir al centenari de la mort de Giner tot recuperant una història desconeguda, que aquí es recupera de nou per tal de corroborar en aquesta obra conjunta els vincles de Giner amb la Ciutat Comtal.

A continuació, les professores Isabel Vilafranca i Antonieta Carreño desgranen els aspectes més rellevants de Maria de Maeztu, una dona progressista i liberal que va participar dels somnis i les il·lusions de la Institución, a més de dirigir la Residencia de Señoritas, i que, alhora, va importar els principis de la pedagogia social tal com s'impartien a l'escola filosòfica de Marburg, on es trobava el filòsof i pedagog neokantià Paul Natorp. Per aquesta raó, Marburg va esdevenir la capital del pensament continental, fins al punt que Boris Pasternak —que també va estudiar allà— va dedicar-li un poema.

D'altra banda, la professora Raquel de la Arada destaca la presència d'Hermenegildo Giner de los Ríos —germà de Francisco— a la ciutat de Barcelona, on va ser catedràtic de l'Institut de Segon Ensenyament. Així, revisa les seves idees polítiques (lerrouxistes i, per tant, republicanes) i pedagògiques (fou un dels renovadors de l'educació i el promotor de les colònies escolars des del càrrec de regidor de l'Ajuntament de Barcelona, sense oblidar la participació que va tenir en l'elaboració del pressupost de cultura de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1908). També aprofundeix en les relacions socials que va establir Hermenegildo Giner de los Ríos a Catalunya i, a través d'aquest lligam, en l'enfortiment dels vincles personals i els nexes intel·lectuals entre l'ILE i el Principat. No debades, Josep Pijoan va arribar fins a Francisco Giner de los Ríos gràcies als bons oficis del seu germà Hermenegildo, que va avalar i protegir la carrera del promotor de la *Summa artis*.

Seguidament, el professor Ignasi Roviró, de la Universitat Ramon Llull, es refereix a l'estètica de Giner, que es basa en la de Krause. En aquesta direcció, el seu estudi «L'estètica de Francisco Giner de los Ríos» rastreja l'ideari estètic de Giner no només a través de les fonts krausistes, sinó també en algunes de les seves obres més rellevants, com les *Lecciones sumarias de psicología* i el *Plan de un curso de principios elementales de literatura*. A més, en la seva exposició oral va abordar l'oposició que es va establir a Espanya entre els deixebles de Giner i els de Menéndez Pelayo, amb la qual cosa van quedar dibuixades dues línies estètiques: la de signe panteista i romàntic de Giner i la tradicional i conservadora de Menéndez y Pelayo.

Precisament, el professor Conrad Vilanou es va referir a la posició estètica de Josep Maria Junoy, que, amb la defensa de l'art cristià durant els primers moments del franquisme, va contrarestar la tradició artística de la Institución. Si M. B. Cossío va representar durant la Segona República l'estètica krausista-

gineriana, focalitzada en la figura d'El Greco, Junoy —tot seguint les petjades del marquès de Lozoya i de Marcelino Menéndez i Pelayo— va defensar l'art cristià (Murillo, Josep de Ribera) i, per damunt de tot, el Museo del Prado com a síntesi d'aquest sentit estètic catòlic i espanyol. No debades i tot coincidint amb la preparació d'aquest llibre, va tenir lloc a la seu de la Institución a Madrid l'exposició «El arte de saber ver. Manuel B. Cossío, la Institución Libre de Enseñanza y El Greco», inaugurada l'1 de desembre de 2016 i clausurada el 23 d'abril de 2017, que va ser comissionada per Salvador Guerrero i en va resultar un esplèndid catàleg.

Al cap i a la fi, El Greco, com Krause i la Institución Libre de Enseñanza, sonaven als franquistes com un intent de pervertir l'essència d'Espanya i malmetre l'educació de la joventut, a través de la importació de modes estrangeres. Per això el règim del 18 de juliol de 1936 clausurà la Institución Libre de Enseñanza, perseguí els seus membres i empresonà els mestres que van seguir les seves orientacions, després de ser acusada d'actuar com una secta secreta, propera a la maçoneria i contrària als interessos d'Espanya i del catolicisme.

Arribats a aquest punt, voldríem remarcar de manera expressa l'interès que la Institución Libre de Enseñanza sempre ha despertat entre els membres del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, probablement pel fet que el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, que va funcionar entre el 1929 i el 1939, fou creat per Joaquim Xirau a imatge i semblança de la càtedra de Pedagogia Superior que regentava M. B. Cossío a Madrid. Aquell esperit institucionista va calar entre els universitaris catalans de la Segona República i, així, a banda dels esmentats Joaquim Xirau i Joan Roura-Parella, homes com Rafael Campalans i Jordi Maragall i Noble, entre d'altres, van assumir l'ideari krausista i els principis pedagògics institucionistes, que es van veure reflectits en instàncies pedagògiques com l'Escola Normal de la Generalitat —al capdavant de la qual es va situar Cassià Costal, conegut com el «Cossío català»— i l'Institut-Escola del parc de la Ciutadella, que va ser dirigit pel doctor Josep Estalella, un altre educador tocat per la pedagogia institucionista.

Per tal de deixar constància d'aquesta influència institucionista sobre la pedagogia catalana, el professor Buenaventura Delgado —catedràtic d'Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona— ja parlava a les acaballes del franquisme del paper que havia representat la Institución en la renovació pedagògica espanyola. A més, a la Universitat de Barcelona també hi havia aleshores el professor Vicente Cacho Viu, catedràtic d'Història Contemporània, el qual, el 1977 —en plena Transició democràtica—, va col·laborar en el llibre coral *En el centenario de la Institución Libre de Enseñanza* (Madrid, Tecnos),

amb el text «Don Francisco [Giner] y el nacionalismo catalán», on va deixar impreses les paraules següents:

El esfuerzo de don Francisco por conocer y valorar debidamente el nacionalismo catalán suscitó, en correspondencia, una corriente de simpatía hacia su figura y hacia la Institución en la minoría culta barcelonesa (p. 183).

En realitat, ambdós professors —Vicente Cacho Viu i Buenaventura Delgado, destinats a facultats diferents— es coneixien i compartien el seu interès per l'estudi de la tradició liberal espanyola, en què Giner i els seus deixebles ocupaven un lloc de relleu. Com no podia ser d'una altra manera, l'Ateneu Barcelonès, al carrer de la Canuda, va ser un lloc on van coincidir en més d'una ocasió per parlar sobre la presència institucionista a Catalunya. Naturalment, els seus deixebles hem seguit aquestes petges que va deixar la Institución al Principat i dins de les nostres possibilitats també hem dedicat esforços a rastrear les empremtes institucionistes. D'aquesta manera, el 2009 la professora Isabel Vilafranca publicà l'article «La influència del krausisme a Catalunya» (*Temps d'Educació*, núm. 37, p. 39-50), mentre que el professor Conrad Vilanou —a més d'aprofundir en l'ideari del pensament pedagògic d'autors com ara Joaquim Xirau i Joan Roura-Parella— va publicar «Cataluña y la Institución Libre de Enseñanza», on donava notícia de les relacions entre el nostre país i la institució, en l'obra col·lectiva *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos. Nuevas perspectivas. 2. La Institución Libre de Enseñanza y la cultura española* (Madrid, Fundación Francisco Giner de los Ríos / Institución Libre de Enseñanza, 2013, p. 319-327).

Al marge de la història de l'educació, també des de la història de la literatura i des de la literatura comparada, la figura de Francisco Giner de los Ríos ha merescut l'atenció de membres de la Universitat de Barcelona, especialment del grup de treball del professor Adolfo Sotelo Vázquez. Si l'any 2014 aquest professor publicava el volum *De Cataluña y España. Relaciones culturales y literarias (1868-1960)*, dos anys després va sortir a llum *Un duelo de labores y esperanzas. Don Francisco Giner en su centenario (1839-1915)*, coordinat per la professora Raquel Velázquez Velázquez, tots dos editats per Edicions de la Universitat de Barcelona. Ambdues obres constaten l'interès que a Catalunya desperta la figura de Giner de los Ríos, amb la qual cosa es confirma —com fa el professor Adolfo Sotelo— allò que Vicente Cacho Viu i Buenaventura Delgado havien defensat en diferents llocs i moments. En el fons, tots aquests estudis —els que provenen tant de la història intel·lectual com de la història de l'educació i la història de la literatura— configuren un centre d'interès al voltant de Francis-

co Giner i la seva presència a Catalunya al llarg d'aquests darrers cent anys, per bé que els inicis de les relacions es remunten al darrer terç del segle XIX.

Amb aquests antecedents, semblava lògic que des del GREPPS es promogués un seminari per tal d'escatir la influència pedagògica de la Institución Libre de Enseñanza a Catalunya, tot aprofitant l'avinentsa del centenari de la mort del fundador, Francisco Giner de los Ríos. De resultes d'aquell seminari, ara surt el llibre que el lector té a les mans, conscients que no hem esgotat el tema i que encara resten documents, relacions, correspondències, viatges, etc., que han de donar més informació que servirà per corroborar una realitat ben pregonada i que a voltes, des de posicions un xic provincianes, s'intenta negar: els vasos comunicants entre Barcelona i Madrid —i a l'inrevés— durant l'edat de plata de la cultura espanyola (1898-1936), unes relacions que van servir per activar i modernitzar l'educació i la cultura també a Catalunya. És obvi que cal ser crític i valorar fins a quin punt i en quines circumstàncies es van produir aquestes relacions, però negar-les sense més com es fa a vegades constitueix, si més no, un acte de ceguesa.

Els que escrivim aquestes paraules de presentació sabem d'on venim i pensem que el millor agraïment als que ens han precedit és justament aquest llibre coral, que aplega diverses sensibilitats, però que comparteix un comú denominador: l'admiració per Francisco Giner de los Ríos, mestre pensador de l'Espanya contemporània, que va tenir a Catalunya amics i deixebles. És cert que alguns d'aquests darrers no el van arribar a conèixer personalment, però no és menys veritat que el magisteri de Giner —a través de M. B. Cossío i Luis de Zulueta, primer catedràtic d'Història de l'Educació a la universitat espanyola— es va perllongar més enllà de l'any 1915. Aquesta, doncs, és la justificació d'aquest llibre sobre Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya, cent anys després del traspàs de Francisco Giner de los Ríos, que també vol ser —a banda d'una mostra del rigor crític i erudit inherent a qualsevol llibre universitari— un acte d'estima i de reconeixement.

QUI HA DE SER EL LLEVAT I QUIN ÉS EL REGNE? UN APUNT METODOLÒGIC A PROPÒSIT DE FRANCISCO GINER DE LOS RÍOS I JOSEP PIJOAN

JOSEP MONSERRAT MOLAS
Universitat de Barcelona

A què compararé el Regne de Déu? És com el llevat que una dona va posar dins tres mesures de farina, fins que tota la pasta va fermentar.

LC 13,20-21

És possible que quan ens posem universitaris ens desfem de prejudicis polítics? Ara no em refereixo només als prejudicis de partit, sinó a prejudicis més profunds, als que afecten l'entitat o la naturalesa de les comunitats polítiques.¹ Parlar de relacions entre Catalunya i Espanya és parlar de relacions problemàtiques a diferents nivells: el nivell més fonamental planteja el problema de quina mena de relacions. Provo d'explicar-me: donem el mateix significat al terme «relacions» quan diem relacions hispanofranceses que quan diem relacions entre Barcelona i Catalunya o relacions entre Catalunya i Espanya? Perquè, de relacions, n'hi ha de moltes menes i, més enllà de la naturalesa de la relació mateixa, hi ha la naturalesa dels relacionats: són de la mateixa mena?, són de mena diferent?, s'exclouen?, s'inclouen?, s'intersequen...? Només cal haver sentit el soroll de la polèmica mediàtica que va acompanyar el simposi «Espanya contra Catalunya: una mirada històrica (1714-2014)», organitzat a finals del 2013 pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya i dirigit per Jaume Sobrequés, per saber que van mal dades.²

1. Volem situar aquest escrit en el marc reflexiu del projecte d'estudi dels elements de civilització que porta a terme Jordi Sales. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, Jordi SALES i CODERCH, *La captivitat inadvertida*, Barcelona, Galerada, 2014, com un primer resultat expositiu d'aquest projecte de llarg abast. Altres aportacions recents es poden resseguir en els darrers anys dels col·loquis de Vic, disponibles en les actes que publica la Societat Catalana de Filosofia.

2. Després de fer una simple cerca per les hemeroteques en xarxa per copsar-ne l'abast, podeu trobar un recull dels fets i la versió de la polèmica per part de l'organitzador, a Jaume SOBREQUÉS i CALLICÓ, *Espanya contra Catalunya. Crònica negra d'un simposi d'història*, Barcelona, Base, 2014.

El seminari que ara ens reuneix queda emmarcat en una difícil comprensió de l'articulació de les relacions culturals Catalunya-España des de la problemàtica mateixa de la definició dels protagonistes d'aquesta articulació. Com podem procurar, doncs, una aproximació al tema que ens reuneix, quan inclou l'expressió «des de Catalunya» («Giner i la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya. Cent anys després de la mort de Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)»? En el que segueix em proposaré només fer una sèrie d'aproximacions a partir d'uns detalls.

Dibuixar les línies del camp d'acció forma part de la constitució del joc, però no és, de fet, el joc mateix, sinó només un dels elements que el possibiliten. Enmig del joc es pateix i es frueix. L'espectador contemporani del joc també participa en l'espectacle; sense ell, sovint el joc no s'entén, sobretot com més hi intervé l'interès dels negocis que s'alimenten del públic. Ara bé, el convidat que assisteix a l'espectacle entre el públic, si no té cap interès particular per allò que hi passa, pot advertir coses que, sense canviar per a res les fruïcions o els patiments, les joies i les decepcions, poden constituir l'inici d'una consciència reflexiva que ens situarà en la qüestió «què s'està jugant?».

CULTURA I POLÍTICA

Comencem amb una citació ben coneguda, perquè ha estat molt repetida, a propòsit de Don Francisco Giner de los Ríos i les seves idees, referència que va a parar a Antonio Maura passant per Miguel de Unamuno:

—¡Vengan ustedes! ¡Catalanicen España!— decía [Giner], exagerando un poco, para animar a los catalanes a descubrir sus secretos, confesar sus intenciones. Porque, esto de catalanizar España, sabía el Abuelo muy bien que era imposible, y lo repetía sólo para adularnos. Es lo mismo que pedía Unamuno a sus vascos y aún a los catalanes, que penetraran España en lugar de separarse de ella. Un día Don Antonio Maura me decía casi lo mismo, recuerdo bien sus palabras: —Los catalanes no tienen derecho a exigir nada excepcional, porque no han agotado el presente régimen. ¡Sean la levadura que da acidez, levanta y da sabor a la masa!³

Qui posa en joc tot aquest conjunt de prohoms per tal d'apuntalar les paraules del mestre castellà és, potser, el català que es va creure que el duia més en el seu cor: Josep Pijoan. La lectura de l'abundant bibliografia sobre Giner el

3. Josep PIJOAN, *Mi don Francisco Giner (1906-1910)*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002, p. 78.

presenta sovint especialment sensible a la *catalanitat*, en una línia argumental que, en el relat que ens ocupa, es contraposa sovint a la insensibilitat, si no rancúnia, que cert pensament català oposava a la idea d'Espanya.

Procurarem, en el que segueix, aclarir alguna qüestió de *procediment*. Així, per exemple, el professor Adolfo Sotelo, en el seu valuós llibre *De Cataluña y España. Relaciones culturales y literarias (1868-1960)*, quan valora, més que no pas descriu, amb la seva prosa, la polèmica a propòsit del periodisme que protagonitzaren el 1924 Eugeni Xammar i Josep Pla sobretot contra la figura d'Eugeni d'Ors i també la de Pijoan, diu el següent: «El naufragio estaba dictado desde el momento en que el paralelismo al que tantas veces he aludido se rompió, se tornó exclusivismo y enfrentamientos».⁴ Aquesta citació pertany al final del capítol xiv, que porta com a títol significatiu «Una posibilidad española (En torno al Centro de Estudios Históricos, 1910)». Hi tornarem després, sobre aquest Centro. Ara, però, fixem-nos com se'ns posa al davant que l'operació Pla-Xammar sobre la naturalesa del periodisme tenia una intencionalitat polèmica en l'àmbit cultural i, per tant, política.⁵ Sotelo parla d'«incalicable ataque» i de «desprecio», mentre que l'article de Gaziell titlla el fet de «brillante». Voldríem fer notar el següent: no és pas dolent lamentar les polèmiques del moment en benefici d'una visió de la concòrdia possible, però cal que el salt de les qualificacions el facin tots a la vegada. Deixar suggerit que l'opinió de Gaziell es mantenia per sobre de la polèmica és deixar de banda tot el que Gaziell mateix ens ha explicat en la seva història de *La Vanguardia*,⁶ on ningú no pot posar en dubte els *interessos* de la posició dels comtes de Godó que en cada cas es matisaven, els interessos d'una oligarquia que, davant dels governs de l'Estat, gestionava les escalforos catalanistes o les violències barcelonines en benefici propi.

Doncs bé, el «paralelismo al que tantas veces he aludido» i que es va trençar per l'exclusivisme i l'enfrontament (sobretot representat, aquest exclusivisme, per la figura del successor d'Enric Prat de la Riba a la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch),⁷ és el paralelisme que nota José Castillejo a *Guerra*

4. Adolfo SOTELO, *De Cataluña y España. Relaciones culturales y literarias (1868-1960)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014, p. 322. Vegeu, publicat encara més recentment, Raquel VELÁZQUEZ (ed.), *Un duelo de labores y esperanzas. Don Francisco Giner en su centenario (1839-1915)*, pròleg d'Adolfo Sotelo, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2016.

5. Vegeu els textos a Eugeni XAMMAR, *Periodisme*, edició a cura de Josep Badia i Moret, Barcelona, Quaderns Crema, 1989.

6. [Agustí CALVET] GAZIEL, *Història de La Vanguardia*, Barcelona, L'Altra, 2016.

7. «Tot l'esforç de vèncer la política vella d'Espanya, renovant-la i regenerant-la, ens ha fallat», *Discurs de Puig i Cadafalch davant l'Assemblea de la Mancomunitat el 29 d'Agost de 1923*. Vegeu respecte

de ideas en España i que el professor Adolfo Sotelo recull a l'inici del capítol esmentat:

Durante treinta años, la «Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas» ha sido el principal órgano de vanguardia en la renovación educativa del país. En una escala menor y con un ámbito más limitado, el «Institut d'Estudis Catalans» en Barcelona ha seguido fines similares.⁸

Les línies paral·leles serien les que havien permès construir ponts (o enllaços, que són els que amb molta perspicàcia el professor Sotelo va glossant). Però en el relat passà aleshores que els ponts foren destruïts. Les paral·leles, tornem-hi, consisteixen en el resultat de l'equiparació de la Junta de Ampliación de Estudios (JAE) amb l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Partint d'aquí, Sotelo vol reconstruir els fils de la JAE i de l'IEC a partir d'un antecedent comú, que seria precisament el que conformen Francisco Giner de los Ríos i la Institución Libre de Enseñanza (ILE). Els contactes de Giner amb Soler i Miquel, de Giner amb Maragall, de Giner amb Pijoan i, finalment, de Pijoan amb Prat de la Riba i la constitució de l'IEC, marquen clarament els passos. Aquesta aposta de Giner com a «antepasado común» (com volia el professor Cacho Viu) no ens acaba, però, de convèncer del tot. Sigui com vulgui, si el que preocupa sobretot és trobar els culpables de la voladura dels ponts, per tal que una voladura semblant no es torni a produir o sigui més difícil, o almenys, potser, perquè quedi testimoni de les bones voluntats d'una altra Espanya que podria haver estat (aquella Espanya governada per entitats no partidistes, prestigioses, que haurien posat en joc nacionalismes liberals, permeables, «engrandecedores de una España moderna y polifónica»),⁹ cal ser molt curós perquè tractem amb dinamita. Diu Sotelo, precisament contra Puig i Cadafalch:

Creo, además, que la renuncia a este sumando —llamémosle institucionista— por parte del heredero político de Prat de la Riba tuvo que ver con el definitivo apartamiento de la vida política y cultural del nacionalismo catalán tanto de Pijoan, primero, como de d'Ors, después.¹⁰

a aquesta qüestió, Albert BALCELLS, «Puig i Cadafalch a la Presidència de la Mancomunitat de Catalunya. Els aspectes més polítics», a Albert BALCELLS (ed.), *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 213-232, d'on treiem la citació del discurs

8. José CASTILLEJO, *Guerra de ideas en España (Filosofía, política, educación)*, Madrid, Revista de Occidente, 1976, p. 99-100 (citat per A. SOTELO, *De Cataluña y España, op. cit.*, p. 317).

9. A. SOTELO, *De Cataluña y España, op. cit.*, p. 325.

10. Ibídem, p. 323.